

Bilâd-ı Arab Topraklarındaki Fikhî Çoğulculuğun Osmanlı Merkezine Taşınması: Münîb Efendinin Taklid Risalesi

The Transfer of Fiqhi (jurisprudential) Pluralism
From (the territory of) Bilad al-Arab to the Center of
Ottoman Empire: The Treatise of Taqlid
by Munib Affandi

Burak ERGİN¹

•burakergin068@gmail.com • ORCID > 0000-0001-8860-6741

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma / Research

Geliş Tarihi / Received: 14 Eylül / September 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 16 Kasım / November 2022

Yıl / Year: 2022 | **Sayı – Issue:** 53 | **Sayfa / Pages:** 643-666

Atıf/Cite as: Ergin, B. "Bilâd-ı Arab Topraklarındaki Fikhî Çoğulculuğun Osmanlı Merkezine
Taşınması: Münîb Efendinin Taklid Risalesi"

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 53, December 2022: 643-666.

BİLÂD-I ARAB TOPRAKLARINDAKİ FIKHÎ ÇOĞULCULUĞUN OSMANLI MERKEZİNE TAŞINMASI: MÜNİB EFENDİNİN TAKLİD RİSALESİ

ÖZ:

Osmanlı merkez topraklarında asırlarca kaza ve iftâda resmi mezhep olarak Hanefi mezhebinin görüşleri tatbik edilmiştir. 19. yüzyılda hukukta Batılılaşmayla birlikte fıkhnın kanunlaştırılması gündeme gelmiş ve Mecelle kanun metni olarak hazırlanmıştır. Mecellede sadece Hanefi mezhebinin müftâbih görüşlerinden yararlanılmış, zayıf olarak kabul edilen Züfer'in bir görüşü kanun metnine dâhil edildiği için heyet başkanı Ahmed Cevdet Paşa görevinden uzaklaştırılmıştır. Buna paralel bir biçimde gerek fıkhnın kanunlaştırılmasında gerekse diğer fikhî meselelerde dört mezhepten yararlanma hatta bir ileri safhaya gidilerek telfik yapılması gündeme gelmiştir. Böyle bir tartışma ortamında ilmiyeden yetişen ve çeşitli görevlerde bulunan Tevfik Efendi, *Meclis-i Tedkikat-ı Şer'iyeye* komisyonunda aza olan Münib Efendi'den taklidle ilgili bir risale kaleme almasını ister. Münib Efendi, Tevfik Efendi'nin talebine olumlu cevap vererek taklidle ilgili bir metin telif eder. *el-Kavlü's-sedîd fi ahkâmi't-taklîd* isimli risalesinde Münib Efendi taklid, ve telfik tartışmalarını ele alır. O, risalesinde asırlardan beri fikhî çoğulculuğun kaza ve iftâda tatbik edildiği Arab coğrafyasındaki tartışmaları irdeler. Risale mezhepler arası intikal, ruhsatlara tabi olma, zayıf görüşle amel etme ve telfik konularını kapsar. Münib Efendi, Hanefi mezhebi içerisinde 11./17. ve 12./18. yüzyıllar arasında telfike karşı güçlü bir muhalefete rağmen telfikin cevazını savunur ve bu konuda pek çok delil getirir. Münib Efendinin bu bağlamda literatüre katkısı, telfikin cevazıyla ilgili deliller geliştirmesi ve özellikle Hanefi mezhebi içerisinde telfike olumsuz bakan âlimlerin delillerini eleştirmesidir. Münib Efendi kişinin bireysel olarak amellerinde yaptığı telfikle kaza sistemindeki hukuki çoğulculuğu birbiriyle mukayese eder. Bizim bu çalışmadaki amacımız Münib Efendi'nin risalesini iç ve dış bağlamdan hareketle belli bir zemine oturarak müellifin muhatap kitlesine dair bazı tespitlerde bulunmak, özellikle Osmanlı merkez topraklarında tek mezhepli yapıdan çoklu mezhep anlayışına geçiş sürecinde buna katkı sağlayan bir metni analiz etmektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Merkezi, Fikhî Çoğulculuk, Taklid, Telfik, Münib Efendi.

THE TRANSFER OF FIQH (JURISPRUDENTIAL) PLURALISM FROM (THE TERRITORY OF) BILAD AL-ARAB TO THE CENTER OF OTTOMAN EMPIRE: THE TREATISE OF TAQLID BY MUNIB AFFANDI

ABSTRACT

In the Ottoman central lands, the views of the Hanafi School were applied as the official school of law in jurisdiction and iftâ for centuries. With the westernization of law in the 19th century, the codification of fiqh became the main issue, and the Majalla was prepared as the text of the law. In the Majalla, only the muftâ bih views of the Hanafi School were used, and the head of the delegation, Ahmed Cevdet Pasha, was dismissed because he used an opinion of Züfer, which was considered weak. In the meantime, the canonization of Islamic Law (*fiqh*) and the utilization of the views of the other three schools of laws (*madhhab*) were considered. It was even discussed to bring together different views of different schools of law; in other words, *talfiq*. In such a discussion environment, Tevfik Affandi, who was educated in the Ottoman hierarchy of the intelligentsia (*ilmîyye*) and held various positions, asked Munib Affandi, who graduated from Al-Azhar and worked as an emendator (*musahhih*) in the printing house, to write a treatise on taqlid. Munib Affandi accepted this proposal and wrote an essay about taqlid. His treatise is named as *Al-Qavlu's-Sadîd fî Ahkâmî't-Taqlîd*. In this treatise, he deals with the debates in the Arabian countries, where legal (*fiqh*) pluralism was being applied in qada and iftâ for centuries. His treatise contains the issues of transferring opinions between schools (*intiqa*l), tatabbu' al-rukhas, talfiq, and the practice with a weak opinion. Despite the strong opposition in the Hanafi School of law against *talfiq* between the 17th and 18th centuries, he defends the validity of talfiq and brings many evidences to this subject. His contribution to the literature in this context is that he develops evidence about the permissiveness of talfiq and criticizes the evidence of scholars, especially within the Hanafi School, who view talfiq negatively. Our aim in this study is to make some determinations about the addressee group of the author by placing Munib Affandi's treatise on a particular ground and analysing it from the internal and external context. In addition, we aim to analyse a text that contributes to the transition from a single-school structure to a multi-school understanding in the Ottoman central lands.

Keywords: Ottoman Centre, Fiqh Pluralism, Taqlid, Talfiq, Munib Affandi.

GİRİŞ^[1]

Mezhepler arası intikal, tettebbuu'r-ruhas ve telfik konularını ele alan taklid risaleleri özel bir literatür olarak 10./16. yy'dan itibaren telif edilmeye başlanmış, ilerleyen yüzyıllarda gelişerek devam etmiştir. Hanefî ve Şâfiî mezhebine mensub âlimler bu konuda diğer mezheplere nazaran daha fazla ön plana çıkmışlardır. Özellikle 11./17. yy'da Hanefî mezhebi içerisinde önde gelen bir kısım fakih taklidle ilgili risaleler kaleme alarak mezkûr konuları eserlerinde tartışmışlardır. Bağdâdî (ö. 1016/1607), Molla Ferruh (ö.1061/1650), Şürünbülâlî (ö. 1069/1659), Pîrîzâde (ö. 1099/1688) gibi Hanefî müellifler telif ettikleri risalelerle literatürün gelişimine yardımcı olmuşlar, daha önceki yüzyıllarda tartışılan konu ve problemleri farklı açılardan yorumlayarak taklid ve telfik konularına yeni argüman ve görüşlerle katkı sağlamışlardır. Farklı mezheplere mensub âlimler tarafından kaleme alınan bu risalelerin yazımı 12./18.-13./19. yüzyılları arasında da devam etmiş ve mezkûr konularla ilgili ciddi bir literatür oluşmuştur.

Hanefî bir fakih olan Münîb Efendi (1854-1925) mezkûr literatürün devamı niteliğinde tettebbuu'r-ruhas, zayıf görüşle amel ve telfik konusunu irdelediği bir taklid risalesi kaleme almıştır.^[2] Münîb Efendinin risalesinin ismi el-Kavlî's-sedîd fi ahkâmî't-taklîd'tir. Risale üslup olarak önceki literatürü takip eden klasik bir metin tarzındadır. Münîb Efendi kendi döneminde telif edilen risalelere ve tartışmalara atıfta bulunmaz. Bunun yerine örtük bir biçimde tartışmalara katılmayı tercih eder. Münîb Efendi risalede açık bir biçimde çağdaşlarını zikretmemekle birlikte taklid risalelerinin yazımında önemli bir yere sahip olan Şürünbülâlî'nin görüşlerine yer verir. Birçok yerde Şürünbülâlî'nin telfikle ilgili görüşlerini tenkit ederek telfikin butlanına dair getirdiği argümanların temelsiz olduğunu ortaya koyar. Böylece telfikin cevazını göstermiş olur.^[3]

Münîb Efendi risalesini İstanbul'da Meclis-i Tedkikat-ı Şer'îyye'de aza olduğu sırada aynı görevde bulunan Tefvîk Efendi'nin (1826-1901) talebiyle kaleme almıştır. Dolayısıyla risalenin muhatap kitlesinin merkezdeki ulema olduğu anlaşılmaktadır. Müellifin risaleyi kaleme aldığı tarihte Mecelle'nin tadili, diğer mezheplerden yararlanma ve telfik konularının tartışıldığı ve Hanefî mezhebi dışında diğer mez-

[1] Makalemi okuyarak katkıda bulunan Dr. Şahin KHANJANOV'a, Furkan DEMİR'e, Osman Said EVDÜZEN'e, Sefer KORKMAZ'a ve Tolga ÇETİNKAYA'ya teşekkür ederim.

[2] 1854 yılında Filistin'de doğan Münîb Efendi, Ezher'de eğitimini tamamladıktan sonra çeşitli görevlerde bulunmuştur. İlk olarak İstanbul'da Meclis-i Tedkikat-ı Şer'îyye azalığı, ardından Trablus, Bursa'ya bağlı Karasu ve Bingazi'de kadılık yapmıştır. Sonraki süreçte Filistin'e bağlı Nablus'ta müftülük yapan Münîb Efendi, burada 1925 yılında vefat etmiştir. Bkz. Hayreddin Ziriklî, *el-A'lâm* (Dâru'l-İlm li'l-Melâyi'n, 2002), 7/112.

[3] Ebû'l-İhlâs Hasen b. Ammâr b. Alî el-Vefâî el-Mısırî Şürünbülâlî, *Mecmûu resâilî'l-allâme eş-Şürünbâlî = Tahkikatü'l-kudsiyye ve'n-nefehâtü'r-rahmaniyyetü'l-hasenîyye fi mezhebi's-sadetî'l-Hanefîyye*, thk. Ahmed Fevvez el-Humeyyir, Tarık Muhammed Sireni Muhammed Abdurrahman el-Hatib (İstanbul: Dârü'l-Lübâb, 1438/2017), 1/235-238.

heplerden yararlanmaya karşı çıkan hatta mezhep içerisindeki zayıf görüşle amele bile mesafeli duran bir kısım ulemanın olduğu müşahede edilir. Münib Efendi risalesiyle asırlardan beri Arap topraklarında kaza ve iftâda tatbik edilen fikhî çoğulculuğu^[4] merkez topraklarına taşımak istemiştir. Nitekim müellifin referansları Arap topraklarında yaşamış, fikhî çoğulculuğa ve telfike olumlu bakan ulemayadır.

Münib Efendi'nin risalesine modern fıkıh literatüründe atf ve referanslar varsa da bunlar sınırlıdır.^[5] Bu referanslar genel itibariyle onun telfike cevaz verdiği şeklinde olup telfikle ilgili görüşleri ve geliştirdiği argümanlar, modern literatürde detaylı bir şekilde ele alınmış değildir. Hâlbuki Münib Efendi klasik literatürde telfikin gerek lehinde gerekse aleyhinde kullanılan argümanları ciddi bir biçimde incelemiş ve ilgili literatüre önemli katkılar sağlamıştır. Özellikle telfik-yargı ilişkisi bağlamında yaptığı yorumlar, Hanefî edebiyatında risale müelliflerinin açıkça temas ettikleri bir problem değildir. Ayrıca detayları ileride geleceği üzere taklidin altına dolaylı olarak giren ihtilaf ve icmâ edilen konulardan hareketle yapmış olduğu kurgu, telfikin batıl olduğuna ilişkin getirilen ve Şâri'nin amaçlarıyla çelişen hülle, tek bir nikâh altında iki kız kardeşin cem edilmesi gibi örnekleri dışarıda bırakması açısından önemlidir. O, üretmiş olduğu kurgu ile telfike karşı kullanılan sedd-i zerâi delilini boşa çıkarmış olur. Zira telfike karşı diğer mezhep mensupları tarafından kullanılan önemli delillerden biri; telfikin, Şâri'nin amaçlarıyla uyuşmayan, açıkça nas ve icmâyâ muhalif bazı hükümlere yol açmasıdır.^[6] Bu şekilde şer'î hükümlerin birçoğu çiğnenerek şeriatın haram kıldığı zina gibi birtakım haramlara kapı aralanır. Bu tür eleştirilerin farkında olan Münib Efendi, telfiki yeniden formüle ederek icmâ veya nassa muhalefetin önünü kapatmış ve şer'î ölçüler çerçevesinde bir telfik anlayışı geliştirmeye çalışmıştır.

Bu çalışmadaki amaç Münib Efendi'nin risalesini hangi bağlam ve amaçla yazdığına dair sorulara cevap aramaktır. Aynı şekilde müellifin telfikin sınıрыyla ilgili çizmiş olduğu çerçeve ve konuya ilişkin geliştirmiş olduğu yeni argümanlar incelenecektir. Ayrıca bu çalışma, müellifin mezkûr eserini modernleşmeyle birlikte fikhî mezhepler çerçevesinde kalarak geçmiş birikimden istifade etmek suretiyle

[4] Burada fikhî çoğulculuk ile kast ettiğimiz kaza ve iftâda Kahire, Şam, Mekke gibi Arab topraklarında tatbik edilen dört mezhep uygulamasıdır. Bazı çalışmalarda bu kavram hukuki çoğulculuk olarak ifade edilse de tatbikatın tam içeriğini yansıtmamaktadır. Zira iftâ ve insanların bireysel meselelerde farklı mezhepleri taklid etmesini hukuki çoğulculuk kavramı karşılamamaktadır. Dolayısıyla bunun yerine fikhî çoğulculuk kavramını tercih etmek daha isabetli durmaktadır. Hukuki çoğulculuk kavramının kullanılışı için bkz. Ahmed Fekry Ibrahim, *Pragmatism In Islamic Law A Social and Intellectual History* (New York: Syracuse University Press, 2015), 10.

[5] Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâm ve Edilletuhu* (Dımaşk: Dâru'l-Fıkr, ts.), 1/109.

[6] Şehabeddin Ahmed b. Ahmed b. Hamza er-Remlî, *Fetâva'r-Remlî* (Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.), 4/389-390; Ebü'l-Avn Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Salim es-Seffârîni, *et-Tahkik fi butlanî't-telfik: nassu reddi ala fıtyen li's-şeyh Mer'î el-Hanbeli*, nşr. Abdülazîz b. İbrâhim (Riyad: Dârü's-Sumay'î, 1414/1998), 171-172; Süleyman b. Ömer b. Mansur el-Uceylî el-Ezherî el-maruf bi'l-Cemel, *Futuhâtü'l-vehhâb bi tevzihi şerhu Menhecü't-tullâb el-marûf bi Hâşiyetü'l-Cemel*, (Dâru'l-Fıkr, ts.), 4/187-188.

güncel meselelere dâhil olma maksadına yönelik mi telif etmiş olduğu sorusuna da cevap aramaya çalışacaktır. Başka bir ifadeyle 10./16. yy'da risale yazımıyla yoğun bir şekilde başlayan ve sonraki yüzyıllarda da devam eden intikal ve telif tartışmaları modern dönemdeki mezkûr konularla ilgili tartışmaların kökeni olarak kabul edilebilir mi? Dolayısıyla makalenin temel hedefi Münib Efendinin risalesini bu çerçevede bir bağlama oturtmaya çalışmaktır.

1. RİSALENİN BAĞLAMI

Münib Efendi'nin risalesiyle ilgili en önemli sorulardan birisi metni hangi amaç ve saikle kaleme aldığı ve muhatap kitlesinin kim olduğudur. Acaba müellif geçmiş intikal ve telif literatürüne atıfla salt entelektüel bir amaca binaen mi eserini kaleme almıştır? Ya da Mısır coğrafyasında özellikle Ezher'de mezhepler arası intikal, tettebbuu'r-ruhas ve telif konularına dair dönen tartışmalara katılma amacıyla mı risaleyi telif etmiştir? Diğer taraftan müellifin belli bir dönem İstanbul'da bulunması sebebiyle asıl amacı buradaki ulema mıdır?

Belli bir dönemde yazılan bir metnin kendi tarihi bağlamına ve tartışmalarına bir şey söylemediğini ifade etmek zordur. Telif gibi o dönemin en önemli tartışmaları arasında yer alan bir konuya dair müellifin salt entelektüel amaçlarla metnini kaleme almış olduğunu söylemek risaleyi bağlamından koparmak anlamına gelir. Dolayısıyla risalenin asıl amacının dönemindeki tartışmalara hitaben olduğunu ifade etmek daha isabetli durmaktadır. Nitekim yazar risalenin içerisinde telifle ilgili kendi döneminde ulemanın farklı kanaatlere sahip olduğuna işaret etmektedir.

Risalede açık bir biçimde bağlama ve muhatap kitlesinin kim olduğuna dair bir bilgi yer almaz. Bununla birlikte iç ve dış bağlamdan hareketle metnin muhataplarına dair bazı yorum ve analizler yapılabilir. Münib Efendi risaleyi Tevfik Efendi'nin talebiyle kaleme aldığını belirtir. Ayrıca risalenin girişinde II. Abdülhamid'e (1842-1918) atıf ve övgüler vardır.^[7] Risalenin ferağ kaydı ise 1307'dir. Ferağ kaydında müellif risaleyi İstanbul'da bitirdiğini ifade etmektedir.^[8] O dönemde müellif Meclis-i Tedkikat-ı Şer'iyeye azalığı yapmaktadır. Metnin vermiş olduğu bu iç bağlam bilgilerinden hareketle müellifin amacının İstanbul'daki ulemaya hitap ettiği ifade edilebilir. Çünkü Osmanlı ilmiyesinin güçlü bir biçimde Hanefî mezhebine bağlı olduğu bilinen bir durumdur. Nitekim Mecelle'ye Züfer'in (ö. 158/775) bir görüşünün alınması sebebiyle Ahmed Cevdet Paşa (1823-1895) görevinden uzaklaştırılmıştır.^[9] Zira risalede zaruret halinde zayıf görüşle amel edilebileceği ifade

[7] Muhammed Münib b. Mahmud b. Mustafa b. Abdullah b. Hâşim, *el-Kavlü's-sedîd fî ahkâmi't-taklîd*, (Kahire: Dâru'l-Kütübü'l-Kavmiyye, 1197), 1a.-1b.

[8] Münib Efendi, *el-Kavlü's-sedîd fî ahkâmi't-taklîd*, (Dâru'l-Kütübü'l-Kavmiyye, 1197), 12b.

[9] M. Âkif Aydın, *Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017), 338.

edilmektedir.^[10] Diğer taraftan risalenin telifinin Osmanlı ilmiyesine mensub bir âlim tarafından talep edilmesi, muhatap kitesinin merkezdeki ulema olma ihtimalini güçlendirmektedir.

Ayrıca 1870 yılında yayınlanan Cemiyet-i Fıkhiyye Nizamnamesi adlı bir belgede fikhın kanunlaştırılmasında telfikin yapılabileceği ve bunun bir yöntem olarak kullanılabilmesi belirtilmektedir. Belgeye göre zayıf görüşle amel, mezhepler arası intikal ve telfike olumlu bakmayan dönemin uleması eleştirilmiş ve halkı yabancı kanunları almaya icbar ettikleri vurgulanmıştır. Belgede telfiki caiz görmeyenlerin yaşanan problemlerden haberdar olmadığı ifade edilerek telfikin neden caiz olmadığı sorusu muhataplara yöneltilmiştir.^[11] Dolayısıyla Münib Efendi Mısır, Şam gibi asırlardan beri fikhî çoğulculuğun tatbik edildiği bölgelerdeki tartışmaları ve burada oluşan literatürü ve birikimi Osmanlı merkezine aktarmak suretiyle diğer mezheplerden yararlanılabileceğini, hatta daha da ileri gidilerek tettebbu'ruhas ve telfikle sonuçlanan amellerin meşru olduğunu göstermek istemiş olabilir.

Mecelle tadil komisyonunun kurulmasından yirmi beş yıl önce risalenin kaleme alınması manidardır. Aynı şekilde Aile Hukuk Kararnamesi'nin yürürlüğe girmesinden yirmi altı yıl önce eserin telif edilmesi risalenin bağlamı açısından önemlidir. Nitekim Aile Hukuk Kararnamesi'nde dört mezhebin hükümlerinden istifade edildiği gibi bunun dışına çıkılarak diğer müçtehitlerin görüşlerinden de yararlanılmıştır. Ayrıca Sadreddin Efendi'nin (1855-1931) eleştirilerinde kararnamede telfikle ulaşılan bazı hükümlere yönelik itirazlar vardır.^[12] Mecelle tadil komisyonunun mazbatasında da dört mezhebin hükümlerinden yararlanılacağı ifade edilmiş ancak telfike dayalı hükümlerin verilmeyeceği vurgulanmıştır.^[13]

Gerek Aile Hukuk Kararnamesi gerekse Mecelle tadil komisyonunun metniyle Münib Efendi'nin risalesi arasında herhangi bir bağ kurulamasa da, risalenin kanunlaştırma faaliyetlerinde dört mezhepten istifade edilebilmesi ve dört mezhebin dışındaki görüşlerden yararlanılması hatta bir ileri safhaya gidilerek telfik yapılabileceğine matuf olduğu ifade edilebilir. Nitekim risalenin telifinden belli bir zaman sonra mezhepler arası intikal ve telfik konuları Osmanlı ilim adamları arasında açık bir biçimde tartışılmaya başlanmıştır. Seyyid Nesib Efendi (1873-1930) gibi bazı âlimler diğer mezheplerin hükümlerinden yararlanılması gerektiğine dair

[10] Münib Efendi, *el-Kavlü's-sedîd fî ahkâmî't-taklîd*, (Dâru'l-Kütübü'l-Kavmiyye, 1197), 2b-3a.

[11] Sümeyye Sarıtaş, "Hukûk-ı Âile Kararnamesi'nde Yarım Asır Önce Mezhepler Arası Yaklaşımla Kanun Yapma Projesi: Cemiyet-i Fıkhiyye", *Modernleşme Protestanlaşma ve Selefileşme: Modern İslam Düşüncesinde Nassın Araçsallaştırılması*, ed. Murteza Bedir vd. (İstanbul: İsar Yayınları, 2019), 296-297.

[12] Ahmet Yasin Küçükütyaki, *Osmanlı aile hukuku: Gelenek ve modern arasında Hukuk-ı aile kararnamesi ve Sadreddin Efendi'nin eleştirileri* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2017), 34, 227.

[13] Ahmet Akgündüz, 1920-1924 Yılları Arasında Yapılan Mecelle Ta'dilleri ve Mezhepler arası Mukayese Uygulaması, *Uluslararası Mecelle Sempozyumu Türkçe Tebliğleri Elektronik Kitabı* (PDF: Bursa, 2021), 27-28.

makaleler kaleme almıştır.^[14] Elmalılı Muhammed Hamdi (1878-1942) kanunlaştırma faaliyetleriyle ilgili kaleme aldığı makalesinde bu konuya temas ederek diğer mezheplerin hükümlerinden yararlanılabileceğini belirtmiş, hatta kanunların oluşturulmasında telfikin bir yöntem olarak kullanılabileceğini ifade etmiştir.^[15] Buna paralel bir biçimde 1914 yılında ilk defa Fetvahâne, esahh-ı akvâl görüşünün dışına çıkmamak şeklindeki resmi mezhep uygulamasını terk ederek diğer mezheplerin görüşleriyle fetva verilebileceğini belirtmiştir.^[16] Bu bağlamda Münib Efendi risalesinde kaza ve iftâda telfikin uygulanabileceğini belirterek bir bakıma kanunlaştırma ve iftâ faaliyetlerinde telfikin bir yöntem olarak kullanılabilmesine işaret etmiştir. Zira ilerleyen yıllarda fıkhnın kanunlaştırılmasında telfikin bir yöntem olarak kullanılması gündeme gelmiş ve buna bazı âlimler olumlu bakmışlardır.^[17]

Osmanlı merkezinde diğer mezheplere referansla belli hükümlerin çözümü gerek iftâ gerekse kaza faaliyetinde başladıysa da risale ve bunlar arasında herhangi bir somut bağın olduğunu söylemek zordur. Ayrıca o dönemde yaşayan, mezhepler arası intikal ve telfik konularına temas eden müellifler açık bir biçimde risaleyi referans olarak vermezler. Bununla birlikte risalenin telifinden kısa bir süre sonra konuyla ilgili hacimli bir eser kaleme alan el-Bânî (1877-1932), Münib Efendi'nin risalesini referans olarak kullanmıştır.^[18] Netice itibarıyla buradaki amacımız o dönemdeki tartışmaların seyrini göstermek suretiyle risaleyi belli bir bağlama oturtmaktır. Yoksa bu makale, risalenin doğrudan tartışmalar üzerinde etkisi olduğu ve literatürü dönüştürdüğüne dair herhangi bir iddiada bulunmamaktadır. Bununla birlikte risalenin Osmanlı merkezindeki kanunlaştırma faaliyetlerinde mezhepler arası intikal ve telfikin bir yöntem olarak kullanılmasını temellendirmek amacıyla yazıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim risale güçlü bir şekilde telfik-yargı ilişkisini incelemekte ve kazada telfikin olabileceğini belirtmektedir. Ayrıca müellif klasik fıkhnın edebiyatında tartışılan konuları referans vermek suretiyle kendi dönemindeki Osmanlı merkez topraklarındaki ulemaya bunun cevazını göstermeye çalışmaktadır. Dolayısıyla risalenin temel hedefi klasik literatürde tartışılan taklid ve telfik konularını ele alarak bu meselelerin kökenini göstermek ve bunun karşı çıkılacak bir durum olmadığını ifade etmektir.

[14] Nesib Efendi, "Mecellenin Islahına Doğru", *Dârülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası* 4/1 (Eylül 1332), 404-425.

[15] Elmalılı Hamdi Yazır, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler: Din, Felsefe, Siyaset, Hukuk*, haz. Asım Cüneyd Köksal, Murat Kaya (İstanbul: Klasik Yayınları, 2013), 162.

[16] Sarıtaş, "Hukûk-ı Âile Kararnamesi'nde Yarım Asır Önce Mezhepler Arası Yaklaşımla Kanun Yapma Projesi: Cemiyet-i Fikhiyye" 300.

[17] Senhurî, *İçtihad, Taklîd ve Telfîk Üzerine Dört Risâle: İbn Teymiye, Abdullah b. Abdülazim, Şah Veliyyullah, Senhurî*, Hazırlayan: Hayreddin Karaman (İstanbul: Dergah Yayınları, 1982), 280.

[18] Muhammed Saîd b. Abdurrahman el-Bânî el-Huseynî, *Umdetu't-tahkîk fi't-taklîd ve't-telfîk*, talik: Hasan es-Semâhî (Beyrut: Dârü'l-kadîrî, ts.), 204.

2. İÇTİHAD VE TAKLİDİN TANIMLANMASI

Münib Efendi taklidi “herhangi bir görüşü delilini bilmeksizin almak” şeklinde tanımlar. Şayet görüşün delilini bilerek ve o görüşe muvafakat ederek alırsa bu içtihadın kapsamına girer. Nitekim delilin bilinmesi ve amele medar olması başka muarız bir delilin olmamasına bağlıdır. Bu ise ancak delillerin tam bir istikrayla araştırılması ile gerçekleşir. Bunu da müçtehitten başkası yapamaz. Usûlü-d’dîn’de içtihadın farzı-kifâye olduğunu ifade eden Münib Efendi^[19] risalenin asıl konusunu teşkil eden fûrû fıkihtaki taklide dair hükümlere geçer. Münib Efendi bu konuda İbnü’l-Hümâm’ın (ö. 861/1457) Tahrîr’inde geçen ifadeleri aynen aktarır. İbnü’l-Hümâm mutlak müçtehid dışında diğer kişiler için taklidin gerekli olduğunu belirtir. İctihadın tecezzisini kabul edenlere göre kişi içtihad edebildiği yerde kendi görüşüyle amel eder. Bunun dışındaki yerlerde ise bir müçtehide uymak zorundadır. İctihadın tecezzisini kabul etmeyenlere göre ise kişi mutlak surette bir müçtehide tabi olmakla mükelleftir.^[20]

3. Taklidin Şartları

Münib Efendi kişileri müçtehid ve mukallit olarak tasnif ettikten sonra taklitle ilgili şartlara geçer. O, taklitte ilgili literatürden hareketle taklidin şartlarını beş başlık altında inceler. Zira taklid konularının tartışıldığı gerek usul ve fûru edebiyatında gerekse risalelerde bu konular işlenmiştir. Münib Efendi de bu literatürde ele alınan şartları beş başlık altında risalesinde irdeler. Bu beş şart zayıf görüşle amel, ruhsatlara tabi olma, mukallidin taklid ettiği müçtehid ya da mezheb hakkındaki inancı, taklitten sonra amelden rücu ve telfik konusudur. Münib Efendi taklitten sonra amelden rücu konusu dışında diğer şartları kabul etmez ve bunlara karşı çıkar. Dolayısıyla ona göre taklidin şartı kişinin bir mezhebe veya müçtehide tabi olmasından sonra amelinden rücu edememesidir.

3.1. Zayıf Görüşle Amel Etme

Hanefî mezhebi içerisinde kaza ve iftâda sahih görüşle amel edilmesi gerektiği belirtilmiştir.^[21] Özellikle Memlûkler döneminden itibaren kadıların sahih görüşe binaen karar vermeleri gerektiği çıkarılan fermanlarla teyit edilmiştir.^[22] Aynı şekilde Osmanlı döneminde de bu uygulama devam etmiş, hukuk güvenliği ve is-

[19] Münib Efendi, *el-Kavlü's-sedîd fî ahkâmî't-taklîd*, (Dârü'l-Kütübü'l-Kavmiyye, 1197), 2a-2b.

[20] Münib Efendi, *el-Kavlü's-sedîd fî ahkâmî't-taklîd*, (Dârü'l-Kütübü'l-Kavmiyye, 1197), 2b-3a.

[21] Ebü'l-Adl Zeynüddîn Kasım b. Kutluboğa b. Abdullah, *et-Tashîh ve't-tercîh alâ muhtasari't-kudûri*, thk. Dayâ Yunus (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiye, 1435/2014), 130.

[22] Yossef Rapoport, “Legal diversity in the Age of taqlîd: The four chief qadîs under the Mamluks”, *Islamic Law and Society* 10/2 (2003), 215-217.

tikrarı açısından sahih görüşle amel edilmesi sultanlar tarafından emredilmiştir.^[23] Ayrıca Memlûk ve Osmanlı döneminde müftülerin mezheb içerisindeki sahih görüşle fetva vermelerinin gerekliliği ve önemi ifade edilmiştir.^[24] Ancak burada amminin bireysel meselelerde zayıf görüşle amel edebileceğine dair sarih açıklamalar yapılmamış, kaza ve iftâya nispeten insanlara kişisel ibadet ve muamelelerinde esneklik sağlanmıştır. Bununla birlikte mevcut klasik literatürün de ifade ettiği üzere 11./17. yy'dan itibaren bu konunun tartışıldığı görülmektedir. Bu yüzyılda amminin zayıf görüşle amel etmesine dair Şürûnbülâlî ve Pîrîzâde'nin görüşleri ön plana çıkmakta, sonraki Hanefî edebiyatı mevzuyu bu iki âlimin değerlendirmeleri üzerine bina etmektedir.

Münîb Efendi taklidle ilgili beş şartın öne sürüldüğünü ifade ettikten sonra bu şartları teker teker ele alır. Bu şartlardan biri kişinin zayıf kaville amel etmemesidir. Münîb Efendi bu konuda Şürûnbülâlî, Pîrîzâde ve İbn Âbidîn'in (ö. 1252/1836) değerlendirmelerine atıfta bulunur. Şürûnbülâlî Şâfiî mezhebinin aksine kaza ve iftâda zayıf görüşle amel edilemeyeceği gibi kişinin bireysel amellerinde de mercûh görüşe uymasının geçerli olmadığını vurgular. Zira Şâfiî mezhebine göre kaza ve iftâ dışında kişi zayıf görüşle amel edebilir. Şürûnbülâlî'ye göre ise mercûh görüş mensûh hükmündedir.^[25]

Pîrîzâde, kişinin zayıf görüşle amel edememesini, konu hakkında herhangi bir görüşü olmayan avam hakkında yorumlar. Nitekim Hizânetu'r-rivâye adlı eserde nasları ve haberleri bilen ehli dirayet âlimlerin, tabi olduğu mezhebe muhalif dâhi olsa kendi görüşüyle amel edebileceği ifade edilmiştir.^[26] İbn Âbidîn fetva usulüyle ilgili eserinde Şürûnbülâlî ve Pîrîzâde'nin görüşlerini naklettikten sonra yorumlar. İbn Âbidîn'e göre zaruret ve ihtiyacın olduğu durumlarda müftü zayıf görüşle fetva verebilir. İbn Âbidîn Şürûnbülâlî'nin yapmış olduğu bu yorumu zaruretin olmadığı durumlarla sınırlandırır. O, zaruret halinde zayıf görüşle amel edilebileceğine dair görüşünü temellendirmek için mezheb içerisinde bazı tercihlere ve fetvalara yer verir. Nitekim seferi olan bir kişinin misafir olduğu evde ihtilam anında zekeri tutmak suretiyle şehveti dininceye kadar bırakmaması ve bu durumda gusûl abdestinin vacip olmadığını ifade eden Ebû Yûsuf'un bakış açısıyla amel etmesi zaruret halinde zayıf görüşle amel edilebileceğini göstermektedir. Mezheb içerisinde zaruret halinde zayıf görüşle amel edilebileceğine dair örnekleri aktaran İbn Âbidîn, müftünün böyle bir durumda mercûh görüşle fetva verebileceğini ifade

[23] Süleyman Kaya, "Osmanlı Tatbikatında Tek Mezhebe Bağıllık", *Uluslararası Rahmet ve Çatışma Bağlamında İslam Mezhepleri Sempozyumu Bildirileri*, ed. Halit Çalış vd. (Karaman: Karaman İslami İlimler Derneği, 2017), 105-108.

[24] Kasım b. Kutluboğa, *et-Tashîh ve't-tercîh*, 130; Ebû'l-Fazl Muhammed Fikhî Aynî el-Hanefî, *Risâletün fî edebî'l-müftî*, thk. Osman Şahin (İstanbul: İsam, 1439/2018), 70-71.

[25] Şürûnbülâlî, *el-İkdü'l-ferîd li beyânî'r-râcihi mine'l-hilâf fî cevâzi't-taklîd*, 1/223.

[26] Pîrîzâde, *Umdetü evi'l-elbâb ve'l-be â ir*, 1/53.

eder.^[27] Münîb Efendi mezkûr tartışmaları naklettikten sonra konuya dair herhangi bir itirazda bulunmayarak zaruretini olduğu hallerde kişinin zayıf görüşle amel edebileceğini kabul eder.^[28]

3.2. Ruhsatlara Tabi Olma

Mezhepler arası intikalin bir uzantısı olan ruhsatlara tabi olma konusu kişinin her mezhepten kendine kolay gelen hükümleri alarak amel etmesi anlamına gelir. Hanefî mezhebi içerisinde ve diğer mezhepler arasında ciddi tartışmalara neden olan tettebbu'ruhas konusuna bazı âlimler karşı çıkarken bir kısmı buna olumlu bakmakta, bazıları ise konuyu yorumlayarak iki bakış açısını birleştirmeye çalışmaktadır. Özellikle İbnü'l-Hümâm mezhepler arası intikal ve ruhsatlara tabi olunabileceğine dair görüş beyan ettikten sonra Hanefî mezhebi içerisinde konuya dair iki farklı bakış açısı gelişmiş, her iki görüşü de destekleyen âlimler çıkmıştır. Bunlardan ilki İbnü'l-Hümâm'dan önce Hanefî mezhebi içerisinde hâkim olan ve mezhepler arası intikali kabul etmeyenlerin bakış açısıdır. Diğer yaklaşıma göre ise mezhepler arasında intikal edilebileceği gibi ruhsatlara tabi olunmasına şer'î ve aklî açıdan herhangi bir mani yoktur.^[29]

Münîb Efendi tettebbu'ruhas konusunu taklidin bir şartı olarak görmemekte ve mukallitlerin dilediği gibi diğer mezheplerin kolay olan hükümlerinden yararlanabileceğini kabul etmektedir. Ona göre tettebbu'ruhas kavramının tarifi mükel-
lefin kendine kolay gelen hükümler noktasında farklı müctehitleri ve mezhepleri taklid edebilmesidir. Münîb Efendi telfik kavramını da tettebbu'ruhasın altına dâhil etmekte ve İbnü'l-Hümâm'ın ruhsatlara tabi olunabileceği görüşünü bu istikamette yorumlamaktadır.^[30]

Münîb Efendi tettebbu'ruhasa karşı olan Rahmetî'nin (ö. 1205/1791) görüşüne yer verir. O, Rahmetî'nin Dürer haşiyesinde ruhsatlara tabi olunmanın caiz olmadığını ifade ettiğini ancak bu konuda herhangi bir referans vermediğini belirterek Rahmetî'yi eleştirir.^[31] Münîb Efendi tettebbu'ruhas konusunda İbnü'l-Hümâm'ın Tahrîr ve Fethu'l-kadîr'deki ifadelerini referans olarak zikreder. İbnü'l-Hümâm ruhsatlara tabi olunabileceğini ifade etmekte ve buna şer'î ve aklî açıdan herhangi bir maninin olmadığını vurgulamaktadır.^[32] Tahrîr üzerine şerh

[27] Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dîmaşkî İbn Âbidîn, *Şerhu Ukûdü resmî'l-müftî*, thk. Şenol Saylan (İstanbul: İsam Yayınları, 1442/2021), 178-181.

[28] Münîb Efendi, *el-Kavlü's-sedîd fî ahkâmî't-taklîd*, (Dâru'l-Kütübü'l-Kavmiyye, 1197), 3a-3b.

[29] Bağdâdî, *Risâletün fî't-taklîd*, 97-107; Pîrîzâde, *Keşf ve't-Tetkîk li-Şerhi Gâyeti't-Tahkîk fî Menî't-Telfîk fî't-Taklîd*, 468-469.

[30] Münîb Efendi, *el-Kavlü's-sedîd fî ahkâmî't-taklîd*, (Dâru'l-Kütübü'l-Kavmiyye, 1197), 3b-4a.

[31] Münîb Efendi, *el-Kavlü's-sedîd fî ahkâmî't-taklîd*, (Dâru'l-Kütübü'l-Kavmiyye, 1197), 4a.

[32] Kemâleddin Muhammed b. Abdülvahid b. Abdülhamid İbnü'l-Hümâm, *Şerhu fethü'l-kadîr*, thk. eş-Şeyh Abdürrezzâk, Galib el-Mehdî (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye), 7/238-239.

yazan İbn Emîru Hac (ö. 879/1474) İbnü'l-Hümâm'ın konuya dair görüşlerine katılır ve onun argümanlarına yeni deliller ilave eder. Tettebbuu'r-ruhas aleyhinde kullanılan en önemli argümanlardan biri ruhsatların men edildiğine dair icmâ iddiasıdır. Ancak tettebbuu'r-ruhasın men edildiğine dair İbn Abdülber'in (ö. 463/1071) rivâyet ettiği icmâ iddiası problemlidir. Zira bu konuda Ahmed b. Hanbel'den iki rivâyet aktarılmıştır. Ebû Ya'lâ el-Ferrâ (ö. 458/1066) Ahmed b. Hanbel'in ruhsatlara tabi olan kişilerin fâsık olacağına dair rivayeti, herhangi bir tevili ve taklid ettiği biri olmadan ruhsatlara uyan kişiler hakkında olduğunu ifade ederek bir bakıma tettebbuu'r-ruhasın mutlak surette fıska gerektirmediğini ortaya koymuştur.^[33]

Ruhsatlara tabi olmanın şer'î açıdan herhangi bir problem teşkil etmediğini birçok âlimi referans vererek ortaya koyan Münib Efendi, daha sonra bunu âlimlerin nadir olan görüşlerinin alınmaması gerektiğini ifade ederek sınırlandırır. Evzâî'den (ö. 157/774) âlimlerin nevâdir hükümleriyle amel eden kişilerin dinden çıkacağına dair nakledilen ifadenin mübalağa bağlamında yorumlanması gerekir. Zira bir âlimin görüşüne uyan kişinin tevili vardır. Tevilin olduğu yerde ise tekfir olamaz.^[34]

3.3. Mukallidin Mezhebi Hakkındaki İtikadı

Taklid ve mezhepler arası intikal konusu bağlamında ele alınan meselelerden biri de mukallidin mezhebi hakkındaki inancının ne olduğudur. Bu tartışma literatürde mufaddıla-muhayyira olarak ifade edilir. Mufaddıla kişinin efdâl olduğuna inandığı mezheb ya da müftüyü taklid etmesi anlamına gelirken muhayyira kişinin diğer mezhebin râcih olduğuna inansa bile kendi görüşüne göre mercûh görüşle amel edebileceğini ifade eden bakış açısını yansıtır.^[35]

Münib Efendi usul ve fûru edebiyatında tartışılan bu konuyu taklidin üçüncü şartı olarak ifade eder. Mukallid, efdâl bir âlim var iken mefdûl olan mezhebi taklid edebilir mi? Âlimlerin bir kısmı bunu taklidin bir şartı olarak ifade etmişler ve kişinin efdâl olarak gördüğü mezhebi taklid etmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Ancak Münib Efendiye göre kişinin efdâl olan mezhebi ya da âlimi taklid etmesi gerekmez. Nitekim İbnü'l-Hümâm bu görüşü tercih etmiştir.^[36]

[33] Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Muhammed el-maruf bi-Emîr Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, (Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1403/1983), 3/351; Münib Efendi, *el-Kavlü's-sedîd fî ahkâmî't-taklîd*, (Dâru'l-Kütübü'l-Kavmiyye, 1197), 4b.

[34] Münib Efendi, *el-Kavlü's-sedîd fî ahkâmî't-taklîd*, (Dâru'l-Kütübü'l-Kavmiyye, 1197), 5a.

[35] Şahin Khanjanov, *Memlûkler Dönemi Hanefilerinde İctihad ve Taklid Tartışmaları* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 177-178.

[36] Münib Efendi, *el-Kavlü's-sedîd fî ahkâmî't-taklîd*, (Dâru'l-Kütübü'l-Kavmiyye, 1197), 5b.-6a.

Hanefî mezhebinde Nesefî'nin (ö. 710/1310) “Bizim ferî meselelerde ifade ettiğimiz görüşler doğrudur. Ancak hata olması muhtemeldir. Bizim mezhebimizin dışında farklı görüşleri ifade eden âlimlerin görüşleri hatalıdır. Ancak doğru olması muhtemeldir.” şeklindeki ifadeleri mefdûlün taklid edilememesiyle ilgilidir. Nitekim Heytemî'ye Nesefî'nin mezkûr ifadeleri sorulmuş, oda aynı şekilde bu ifadeleri mefdûlün taklid edilememesi olarak yorumlamış ve Şâfiî mezhebindeki bazı âlimlerin de aynı görüşe sahip olduklarını belirtmiştir. Ancak Heytemî'ye göre bu bakış açısı Şâfiî mezhebi içerisinde zayıf bir görüştür. Mezheb içerisindeki sahih görüşe göre mukallid açısından mefdûl olan âlim de taklid edilebilir. Dolayısıyla mukallid uyduğu mezhebin doğru olmasının muhtemel olduğuna inanır. Nesefî'nin ifade ettiği gibi muhaliflerinin kesin olarak hata üzerine olduğuna, taklid ettiği mezhebinin de hak olduğuna kati surette inanmaz.^[37]

3.4. İbnü'l-Hümâm'ın İfadelerine Yeni Bir Yorum

Mezhepler arası intikal ve taklid bağlamında ele alınan diğer bir konu ise İbnü'l-Hümâm'ın taklitten sonra rücu edilmesinin caiz olmadığı ve bu konu hakkında icmâ olduğuna dair ifadeleridir. Bu ifadelerin zahiri, kişinin bir mezhebi taklid ettikten sonra başka bir mezhebi taklid edemeyeceği anlamına gelir. Usul edebiyatında bununla ilgili farklı yorumlar yapılmıştır. Bazı müellifler bunu kişinin amel ettiği meseleden rücu edemeyeceğini, farklı meselelerde diğer mezhepleri taklid etmesinde herhangi bir beisin olmadığını, nitekim sahabe döneminde bir sahabeden fetva alan kişinin ayrı bir meselede diğer bir sahabeden fetva aldığını ifade ederek konuya dair görüşlerini temellendirmişlerdir.^[38]

Münib Efendi konuyla ilgili yapılan yorumlara değinmeksizin kendisi meseleye dair tamamen farklı bir yorum getireceğini ifade eder. Ona göre mezkûr ifadede geçen taklid kişinin helal veya haram gibi amele taalluk eden herhangi bir hususta bir müçtehede uymasıdır. Taklidin bunun dışında başka bir anlamı yoktur. Nitekim el-Fetâvâ'l-Hindiyede bir fetva bu durumu açıkça göstermektedir. Hanımına “sen elbette boşsun” ifadesini üç talak olarak kabul eden bir fakih, bu ifadeyi kullandıktan ve amel ettikten sonra konuya dair kanaati değişir ve bunun ric'î bir talak olduğu görüşünü benimserse eşi ondan üç talakla boş olmuş olur. Aynı şekilde mezkûr ifadeyi ric'î talak olarak görüyorsa bu cümleyi eşine kullanıp buna kesin kanaat getirdikten sonra konuya dair bakış açısı değişirse görüşünün değişmesi önceki ameline ve görüşüne tesir etmez. Eşi ondan bir ric'î talakla boş olmuş olur. Aynı şekilde müftünün ammî olan bir kişi hakkında fetvası da bunun gibidir. Zira ammî olan kişi bir konu hakkında fetva isteyeceğinde efdâl olan müftüyü araştırır.

[37] Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed İbn Hacer Heytemî, *el-Fetava'l-kübra'l-fikhîyye*, zabt ve tashih; Abdullatif Abdurrahman (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2018), 4/315.

[38] Şürünbülâli, *el-İkdü'l-ferîd li beyâni'r-râcihi mine'l-hilâf fi cevâzi't-taklîd*, 1/217-223.

Dolayısıyla onun müftülerden birini tercih etmesi ve fetva alması amminin içtiha-dı konumundadır.^[39]

Münib Efendi İbnü'l-Hümâm'ın mezkûr ifadelerine dair ikinci bir yorum yapar. Onun yorumu birinci yorumda olduğu gibi fakihin görüşünün değişmesiyle ilgilidir. Yaptığı yoruma göre fakih bir meselede bir müçtehidin görüşüyle amel ettikten sonra bununla irtibatı olmayan ancak onunla aynı olan bir meselede farklı bir mezhebi taklid edebilir. Eşini “elbette sen boşsun” ifadesiyle boşayan kişi, bu ifadeyi ric’i bir talak olarak kabul ediyorsa ona göre amel eder. İkinci bir eşine aynı ifadeleri kullandığı sırada böyle bir ifadenin üç bain talak olduğu kabul ediyorsa ikinci hanımı ondan üç talakla boş olur. Zira burada hadiseler aynı olsa da vakalar birbirinden farklıdır. Buna göre kişinin tek bir sözle iki hanımından biri üç talakla boş olurken diğer hanımı ric’i talakla boş olmuş olur.^[40]

3.4.1. Telfik ve Yargı İlişkisi

Dört mezhebin yargıda tatbik edildiği Osmanlıya ait Mısır, Şam gibi Arab topraklarında telfik ve yargı ilişkisi önemli konulardan biridir. Mahkemelerde dört mezhebin uygulandığı bu coğrafyada kadılar yargı sisteminde telfik yaparak karar vermişler midir? Bu sorunun cevabı böyle bir çalışmanın hacmini aşacak niteliktedir. Şunu belirtmek gerekir ki tek bir kadının iki görüşü birleştirerek yeni bir görüş ihdas etmesinden ziyade birbiriyle irtibatlı olan davaların farklı veçhelerinin ayrı ayrı kadılarda görülmesi ve bu şekilde yeni görüşlerin elde edilmesi uygulamada vakidir. Nitekim uygulamayı yansıtan gerek fetva eserlerinde gerekse kadı sicillerinde bu tür örnekler mevcuttur.^[41] Literatürde birbiriyle irtibatlı davaların ayrı ayrı veçhelerinin farklı mezhebe mensup kadılar tarafından görülmesi hukukî çoğulculukla ilgilidir. Özellikle bir kadının vermiş olduğu kararın o kararla ilgili ileriye dönük olarak ne tür hükümleri kapsayacağı, dava esnasında vuku bulmayan bir hadise hakkında ikinci kadının ilk hâkimin vermiş olduğu kararı nakzedecek şekilde karar verip veremeyeceği gibi problemler hukukî çoğulculuğun esasını teşkil etmektedir. Ayrıca kadının vermiş olduğu kararın onu ittifak edilen bir mesele haline getirmesi diğer mezhebe mensub ikinci bir hâkimin ilk hâkimden farklı düşünse bile o karar üzerine kendi mezhebine göre hüküm bina edebilmesi ve bunun telfik olarak kavramsallaştırılması literatürde kaza-telfik ilişkisi bağlamında ele alınan bir konudur.^[42] Münib Efendi yargı sisteminde mevcut olan bu meseleyi

[39] *el-Fetâva'l-Hindiyeye* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1310), 3/355-356; Münib Efendi, *el-Kavlü's-sedîd fî ahkâmî't-taklîd*, (Dâru'l-Kütübü'l-Kavmiyye, 1197), 6a.

[40] *el-Fetâva'l-Hindiyeye*, 3/356; Münib Efendi, *el-Kavlü's-sedîd fî ahkâmî't-taklîd*, (Dâru'l-Kütübü'l-Kavmiyye, 1197), 6a-6b.

[41] Heytemî, *el-Fetava'l-kübra'l-fikhîyye*, 3/351-354; Fekry, *Pragmatism in Islamic Law A Social and Intellectual History*, 151-160.

[42] Heytemî, *el-Fetava'l-kübra'l-fikhîyye*, 3/351-354; Fekry, *Pragmatism in Islamic Law A Social and Intellectual History*, 151-160.

telfikle ilişkisini kurarak ele alır. O, kişinin farklı mezhepleri taklid ederek amelinin telfikle sonuçlanması konusunu yargı sistemi bağlamında tartışılan hukukî çoğulculuğa mukayese ederek irdeler.

Münib Efendi telfikle kaza konusuna dair kurmuş olduğu ilişkiyi İbnü'l-Hümâm'ın mezkûr ifadelerine dair yaptığı üçüncü yorumun altında inceler. Buna göre kişinin yaptığı amelin bizzat kendisinden rücu etmesi memnu olduğu gibi bunun icmâen levazımı altına giren hükümlerinden de rücu etmek memnudur. Münib Efendi bunu kadı'nın vermiş olduğu karar üzerinden açıklar. Kadı'nın vermiş olduğu karara icmâen lazımî olan hüküm dolaylı olarak girerken ihtilaflı olan hususlar girmez. Kadı bey'in sıhhatine hüküm verdiği bir davada bunun icmâen lazımî olan malın mülkiyetinin müşteriye intikali ve sübutu, semenin ise satıcının mülkiyetinde sabit olması buna örnek olarak verilebilir. Zira kadı alışverişin sahih olduğuna dair karar verdikten sonra bunun lazımî olan mülkiyetin sübutu bütün âlimlerin ittifakı ile gerçekleşmiştir. Ancak burada şufa hakkının gerçekleşip gerçekleşmediği ihtilaflı bir meseledir. Dolayısıyla kadı'nın kararı şufaya dair meseleye tesir etmez. Zira kadı'nın bu kararına icmâen tebaiyet yoluyla satıcı ve müşteri için mülkiyetin ve semenin sübutu girerken şufa ihtilaflı bir mesele olduğu için girmemektedir. Diğer bir ifadeyle Hanefî bir kadı satılan bir akar hakkında sahih olduğuna dair karar verdiğinde bu komşuluk sebebiyle şufa hakkında da karar verdiği anlamına gelmez. Dolayısıyla Şâfiî bir kadı'nın burada komşuluktan dolayı şufanın gerçekleşmediğine dair karar vermeye hakkı vardır.^[43]

Münib Efendi yapmış olduğu bu kurgu üzerine literatürde üç talakla eşini boşayan daha sonra nikâhın velisiz kıyılmasına binaen Şâfiî bir kadıya müracaat ederek nikâhı aslından iptal ettiren kişilerin fikhî durumuna dair bir değerlendirmede bulunur. Hanımını üç talakla boşayan biri, hülleden kaçmak için velisiz kıyılan nikâhı kabul etmeyen Şâfiî mezhebini taklid ederek nikâhı aslından iptal ettiremez. Zira Ebû Hanife'yi taklid ederek nikâh kıydığında bunun icmâen lazımî olan üç talakla ilgili hüküm de buna dâhil olmuştur. Dolayısıyla kişinin burada vermiş olduğu üç talak geçerlidir. Buna göre kişi burada Ebû Hanife'nin taklidinden dönerek Şâfiî mezhebini taklid edemez. Zira bu İbnü'l-Hümâm'ın cümlelerinde ifade edilen taklitten rücu anlamına gelir.^[44]

Münib Efendi konuyu daha iyi izah edebilmek için hülle meselesi ile kitabet yoluyla boşamayı birbirine mukayese eder. Yazı ile boşamanın geçerli olduğu hususunda icmâ vardır. Ancak böyle bir boşamanın ric'î mi yoksa bain mi olduğu ihtilaflıdır. Dolayısıyla talakın ric'î ya da bain olması icmâ ile gerçekleşen hükme dâhil değildir. Buna göre Hanefî mezhebine göre nikâhını akdeden biri yazı ile eşini boşaması halinde bu tür bir boşamayı ric'î kabul eden Şâfiî mezhebini taklid

[43] Münib Efendi, *el-Kavlü's-sedîd fi ahkâmî't-taklîd*, (Dâru'l-Kütübü'l-Kavmiyye, 1197), 6b.

[44] Münib Efendi, *el-Kavlü's-sedîd fi ahkâmî't-taklîd*, (Dâru'l-Kütübü'l-Kavmiyye, 1197), 6b.

edebilir. Münib Efendi Hanefî mezhebine göre nikâhı kıyan bir kişinin bu nikâhla ilgili olan talakla alakalı hususlarda Şâfiî mezhebini taklid edebilmesini kaza sistemindeki hukukî çoğulculuk konusuna mukayese ederek temellendirir. Onun ifade ettiğine göre Hanefî bir kadı velisiz kıyılan nikâhın sahih olduğuna dair hüküm verdiğinde üç talak gibi lazımi icmâ yoluyla giren konular ve meseleler onun bu hükmüne dâhildir. Zira bir nikâh akdinin üç talakla sona erdirilmesi durumunda kadının kocasına haram olması noktasında icmâ vardır. Ancak Hanefî bir kadında nikâhını kıydıktan sonra hanımını kitâbet yoluyla boşayan biri bunu ric'î talak kabul eden Şâfiî bir kadıya başvurabilir. Çünkü Hanefî kadının nikâhı akdetmesi anında boşama olayı vuku bulmamıştır. Kadının bir meselede hükmünün geçerli olabilmesi hadisenin dava esnasında vuku bulmasına bağlıdır. Hâlbuki kitabetle boşamanın ric'î veya bain olduğu hususunda herhangi bir dava nikâhın akdedilmesi esnasında mevcut değildir. Netice itibarıyla eşini üç talakla boşayan kişinin hanımıyla evlenebilmesinin ikinci bir nikâh ve cinsel ilişkiye bağlı olması tebaiyet yoluyla icmâen bu taklidin altına girmiştir. Diğer bir ifadeyle kişi Hanefî mezhebini taklid ederek akdetmiş olduğu nikâha bağlı olan talakla ilgili icmâen kabul edilen meselelere uymak zorundadır. Burada üç talakla kadın kocasına haram olur. Dolayısıyla Şâfiî bir kadıya başvurularak nikâh aslından iptal edilemez. Ancak icmâ yoluyla lazımi olarak taklidin altına girmeyen ihtilaflı meselelerde diğer mezhebe intikal ve taklidin hükmü farklıdır. Kişi herhangi bir mezhebi taklid ettikten sonra bu taklidin altına icmâen girmeyen ihtilaflı meselelerde farklı bir mezhebi taklid edebilir. Hanefî mezhebine göre nikâhını kıyan kişi daha sonra kitâbet yoluyla eşini boşadığında bu meseleyi ric'î talak kabul eden Şâfiî mezhebini taklid edebilir. Zira Hanefî mezhebini taklid ederek kıymış olduğu nikâh akdiyle ilgili hükümlere ihtilaflı olan kitâbet meselesi girmemiştir.^[45]

Münib Efendi'nin yaptığı bu kurguya göre ihtilaflı olan meselelerde farklı mezheplerin gerek bireysel meselelerde gerekse kazayla alakalı olan hususlarda taklid edilmesi telifikle sonuçlanmaktadır. Zira Hanefî mezhebini taklid ederek kişi velisiz nikâh kıymakta, kitabetle boşanma meselesinde ise bunu ric'î talak kabul eden Şâfiî mezhebini taklid etmektedir. Dolayısıyla kişi farklı mezhepler taklid ederek her iki âlimin de ifade etmediği üçüncü yeni bir görüşün ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Böyle bir muamele bireysel hukuki meselelerde yapılabildiği gibi aynı şekilde yargı sisteminde de farklı mezheplere mensub kadıların başvurmak suretiyle yapılabilmektedir.

Münib Efendi daha sonra taklid ile kaza arasında kurmuş olduğu ilişkiye gelebilecek muhtemel itirazlara cevap verir. Zira taklid konusunun kaza konusuna kıyas edilmesine dair bir itiraz yapılması mümkündür. Münib Efendi kişinin yargıdan bağımsız bir biçimde bireysel muamelelerinde yaptığı taklidin kaza konusuna mukayese edilebileceğini ifade ederek konuyu iki açıdan ele alır. Onun buradaki

[45] Münib Efendi, *el-Kavlü's-sedîd fi ahkâmî't-taklîd*, (Dâru'l-Kütübü'l-Kavmiyye, 1197), 6b.-7a.

asil amacı kadî'nin vermiş olduğu kararlarla taklidin arasında mahiyet açısından bir farkın olmadığı ve kaza ve taklidin her ikisinde de lazımi olarak birtakım hükümlerin gerçekleşebileceğidir. Münib Efendi lazımi olarak hükme tebaiyet yoluyla dâhil olan icmâya ait hükümlerin sadece kazaya hasredilmesi durumunda bir tenakuzun ortaya çıkabileceğini ifade eder. Böylece o, taklitle kazanın birbirine mukayesesinin doğru olduğunu göstermiş olur. Bunlardan ilki dolaylı olarak hükmün lazıminin sadece kazaya dâhil olmasıdır. Hâlbuki böyle bir şey tasavvur edilmez. Zira buna göre kadî'nin kararı olmayan bir alışveriş akdinde mebi'n müşterinin mülkiyetine, semenin ise satıcının mülkiyetine girmemesi gerekir. Hâlbuki bunu söyleyen hiçbir âlim yoktur. Taklitle kazanın birbirine mukayesesıyla ilgili ikinci durum ise kadî'nin kararının bulunduğu bir hadisedir. Bu açıdan konuya bakıldığında gerek taklitte gerekse kazada bir hadise bulunmaktadır. Dolayısıyla bireysel muamelelerin yapıldığı ve telfikle sonuçlanan taklid konusunun hukukî çoğulculukla ilgili olan kaza konusuna mukayesesinde herhangi bir problem yoktur.^[46]

Ayrıca icmâen lazım olan hükümden rücu aynı şekilde melzûmdan da rücu gerektirir. Şayet lazımdan rücu melzûmdan rücu gerektirmiyor ise bu lazımin olmadığı anlamına gelir. Münib Efendi teorik olarak yapmış olduğu bu izahı örnek üzerinden açıklayarak konuyu vuzuha kavuşturur. İkrâh altında hanımını boşayan bir kişi, nikâhın vuku bulmadığını ifade eden Şâfiî'yi taklid ettikten sonra hanımının kız kardeşiyle evlenerek talakın gerçekleştiğini belirten Ebû Hanife'yi taklid etmesi buna verilebilecek örneklerdendir. Zira ikrâhla vuku bulan talakın geçerli olmadığını ifade eden âlimlerin taklid edilmesiyle hanımın kız kardeşiyle evlenmesinin yasak olması lazımi icmâ yoluyla taklidin altına girmiştir. Dolayısıyla kişi hanımının kız kardeşiyle evlenmeye teşebbüs etmesi halinde ilk taklidinin lazımi olan bir hükümden rücu etmiş olur. Bu ise geçerli değildir.^[47]

3.5. Telfikin Meşruiyetinin Temellendirilmesi

Hanefî mezhebinde telfikin meşru olup olmadığına dair tartışmalar 8./14. yy'a kadar uzanır. İlgili literatürde ifade edildiği üzere sarıh bir biçimde telfiki fikhî bir meselenin çözümünde kullanan Tarsûsî, konuyla ilgili tartışmaları başlatmıştır.^[48] Sonraki yüzyıllarda onun mevzuyla alakalı görüşü Hanefî edebiyatında farklı açılardan yorumlanmıştır. Tarsûsî'nin konuya dair değerlendirmeleri Hanefiler arasında karşılık bulmuş, telfike olumlu yaklaşan bazı fakihler onun görüşünü referans olarak vermişlerdir. Diğer taraftan telfike karşı çıkan âlimler onun görüşünü eleştirerek telfikin geçersiz ve batıl olduğunu ifade etmişlerdir. Tarsûsî'nin telfike

[46] Münib Efendi, *el-Kavlü's-sedîd fî ahkâmi't-taklîd*, (Dâru'l-Kütübü'l-Kavmiyye, 1197), 7b.

[47] Münib Efendi, *el-Kavlü's-sedîd fî ahkâmi't-taklîd*, (Dâru'l-Kütübü'l-Kavmiyye, 1197), 7b.

[48] Ebû İshâk Necmüddîn İbrâhîm b. Alî b. Ahmed et-Tarsûsî, *el-Fetava't-Tarsusiyye = Enfa'ü'l-vesail ila tah-riri'l-mesail*, thk. Abdullah Nezir Ahmed Mizzi (Beirut: Müessesetü'r-Reyyân, 2014), 306-310; Burak Ergin, "Hanefî Mezhebinde Yeni Bir İstidlal Yöntemi: Mezheb İçi Telfik", *İslam Tetkikleri Dergisi*, 12/2 (Eylül, 2022), 675-677.

dair görüşüne paralel bir şekilde İbnü'l-Hümâm'ın telifik ve tettebbua'r-ruhasla ilgili ifadeleri literatürde farklı açılardan yorumlanmış, bazıları onun telifik taraftarı olduğu sonucuna ulaşırken bir kısmı tam aksi yönde bir kanaate sahip olmuşlardır. Tahrir'in şarihlerinden Emir Padişah telifike yeşil ışık yakarak usulî açıdan telifikin meşruiyetini temellendirmeye çalışmıştır. Mezhepler arası intikal ve telifik konusuna dair bir risale kaleme alan Şürünbülâli, gerek Tarsûsî'nin gerekse Emir Padişah'ın telifikle ilgili argüman ve görüşlerini ele alarak onları tenkit etmiş ve telifikin batıl olduğunu belirtmiştir.

Münîb Efendi, risalesinin önemli bir kısmını telifikle ilgili Hanefî edebiyatında cereyan eden mezkûr tartışmalara ve görüşlere ayırır. O, taklidin beşinci şartı olarak zikredilen telifike dair âlimlerin bakış açılarını yansıttıktan sonra kendisi telifikin meşru olduğunu ifade eder. Münîb Efendinin konuya dair sunduğu en önemli katkı telifik lehine kullanılan argümanları geliştirmesi ve telifike karşı çıkanların delillerini eleştirerek temelsiz olduklarını göstermesidir. Münîb Efendi, risalesinde Şürünbülâli'nin telifike karşı kullandığı delilleri eleştirir. Şürünbülâli taklitle ilgili kaleme aldığı risalesinde telifike karşı çıkmış ve bunun meşru olduğunu savunan Tarsûsî ve Emir Padişah'ı tenkit etmiştir. Münîb Efendi, Şürünbülâli'nin konuya dair görüşlerini ve argümanlarını ele alarak uzun uzadıya cevaplandırır.

3.5.1. Şürünbülâli'ye Getirilen Eleştiriler

Şürünbülâli, Tarsûsî'nin Münüyetü'l-müftî adlı eserden hareketle telifiki temellendirmesine karşı çıkar. Zira Tarsûsî Münüyetü'l-müftî yazarı Râzî'nin (ö. 699/1300) telifik yaparak fetva verdiğini iddia etmektedir. Hâlbuki Râzî bu görüşüne telifik yaparak değil içtihad yoluyla ulaşmıştır. Onun zamanında içtihad eden âlimler mevcuttur.^[49] Münîb Efendi Şürünbülâli'nin Tarsûsî'nin fetvasına dair yapmış olduğu değerlendirmeleri kabul etmez. Nitekim içtihad ile her iki âlimin söylemediği üçüncü bir görüşün ortaya çıkması halinde böyle bir içtihadta izin veriliyorsa aynı şekilde içtihadın fer'î olan telifike de onay verilmesi gerekir. Ayrıca müftünün fetvası ammî hakkında ammînin reyî ve içtihadı konumundadır.^[50] Münîb Efendi telifikin cevazını temellendirmek için iki önemli âlime atıfta bulunur. Bunlardan biri Hanefî mezhebi içerisinde önemli bir konuma sahip olan İbn Nüceym'dir. İbn Nüceym gabnı fahiş ile vakıfların istibdâl edilebileceğine dair telifik yaparak bir fetva vermiştir.^[51] Aynı şekilde Emir Padişah teorik açıdan telifiki temellendirmiştir. Emir Padişah taklidi cüzlere ayırarak konuyu ele alır. Zira telifik yaparak iki müçtehidî taklid eden kişi her müçtehidin cevaz verdiği hususta ona uymakta-

[49] Şürünbülâli, *el-İkdü'l-ferîd li beyâni'r-râcihi mine'l-hilâf fî cevâzi't-taklîd*, 237-238.

[50] Münîb Efendi, *el-Kavlü's-sedîd fî ahkâmî't-taklîd*, (Dâru'l-Kütübü'l-Kavmiyye, 1197), 9a-9b.

[51] Zeynüddin Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed Mısırî Hanefî İbn Nüceym, *Resailü İbn Nüceym el-İktisadiyye = er-Resailü'z-Zeyniyye fî mezhebi'l-Hanefiyye*, thk. Muhammed Ahmed es-Serrâc, Ali Cum'a Muhammed (Kahire: Dârü's-Selâm, 1420-1421/1998-1999), 346-347.

dır. Külli bir biçimde müçtehidin taklidine nasıl cevaz veriliyorsa aynı şekilde cüzi olan taklitte de buna onay verilmesi lazımdır. Zira bir müçtehidin tamamen taklid edilmesi diğer bir müçtehide bütün olarak muhalefeti gerektirirken telfikte sadece bir kısmında muhalefet vardır. Diğer müçtehide bazı hususlarda muhalefet etmek tamamen muhalefet etmekten daha evladır. Emir Padişah külli bir biçimde olan taklidle telfikin cüzünü oluşturan taklid arasında herhangi bir farkın bulunmadığını ifade ederek görüşünü temellendirir. O, telfikin cüzlerini oluşturan taklitte diğer müçtehide muhalefet etmenin batıl olduğunu ortaya koyan nas, icmâ ve kıyası celi gibi bir delilin bulunmadığını dolayısıyla telfikin batıl olmadığını vurgular.^[52]

Münib Efendi Emir Padişah'ın konuya dair değerlendirmelerine yer verdikten sonra Şürübülâlî'nin ona yaptığı itirazlara değinir. Şürübülâlî'ye göre Emir Padişah burada telfikin cevazını iddia etmekte, onun dışındakiler ise bunun aksini düşünmektedirler. Burada talep edilen telfikin cevazını gösteren bir delilin bulunmasıdır. Hâlbuki Emir Padişah telfikin caiz olduğuna dair herhangi bir delil getirmemiştir. İbnü'l-Hümâm'ın ifadelerinden ise kişinin taklid ettiği mesele dışında diğer meselelerde farklı mezheplere uyabileceği ve ruhsatlara tabi olmasında bir beisin olmadığı anlaşılmaktadır. Onun ifadelerinde telfikin cevazını gösteren herhangi bir cümle yoktur. Tettebbu'r-ruhasa yeşil ışık yakan Şürübülâlî, ruhsatlara tabi olunurken bunun telfikle sonuçlanmamasını şart koşar. Ona göre ruhsatlara tabi olma ile kast edilen ruhsatların cüzleri değildir. Diğer bir ifadeyle bütün bir amelin cüzlerini oluşturan tikel meselelerde ruhsatlara tabi olunamaz. Kişi abdestini Şâfiî mezhebine uyararak aldıktan sonra namazla ilgili hususlarda Şâfiî mezhebinin kabul etmediği bir meselede Hanefî mezhebini taklid edemez. Çünkü namaz ve abdest bir amelin bütünü oluşturan cüzlerdir. Aynı şekilde Hanefî mezhebine göre nikâhını kıyan bir kişi kinayeli lafızlarla boşamayı ric'î talak kabul eden Şâfiî mezhebini taklid edemez.^[53]

Şürübülâlî'ye göre Emir Padişah nefyeden konumunda olduğundan dolayı iddiasını temellendirmek için delil getirmesi gerekir. Hâlbuki Emir Padişah, bu konuda herhangi bir delil getirmemektedir. Dolayısıyla Emir Padişah'ın telfikin batıl olduğuna yönelik sarîh nas, icmâ ve celi kıyasın bulunmadığını ifade etmesi ve bunun üzerinden görüşünü temellendirmesi geçerli değildir.^[54]

Şürübülâlî telfikin butlanını göstermek için Hanefî mezhebi içerisinden bazı referanslar getirir. Onun referanslarından biri müzâraa ve müsâkât konusudur. Ebû Hanife bu iki akde karşı iken imâmeyn olumlu bakmaktadır. Bununla birlikte Ebû Hanife böyle bir akdin kurulması halinde bunun üzerine terettüp edebilecek hu-

[52] Muhammed Emin b. Mahmûd Buhârî el-maruf bi-Emir Padişah, *Teysirü't-tahrir şerhi ala kitâbi't-tahrir*, (Kahire, Dâru's-Selâm, 1435/2014), 2/1463-1465.

[53] Şürübülâlî, *el-İkdü'l-ferîd li beyâni'r-râcihi mine'l-hilâff fi cevâzi't-taklîd*, 233-237.

[54] Şürübülâlî, *el-İkdü'l-ferîd li beyâni'r-râcihi mine'l-hilâff fi cevâzi't-taklîd*, 234.

kuki sonuçlara dair hükümler vermektedir. Ebû Hanife'nin mezkûr iki akde olumsuz bakmasına rağmen birtakım hükümler vermesi telfike karşı olduğunu gösterir. Zira telfik caiz olsaydı buna ihtiyaç duymazdı. Şürünbülâlî'nin mezheb içerisinde verdiği diğer referans ise farklı mezhebe mensub bir imama uyan kişi hakkındadır. Namazda farklı mezhebe bağlı olan bir imama uyan kişinin mezhebine muhalif bir ameli imamda görmemesi şarttır. Zira kişi böyle bir durumu imamda görecektir olursa ona uyması geçerli değildir. Şürünbülâlî bu hükmü telfikle ilişkilendirerek açıklar. Zira kişinin kendi mezhebine göre imamdan namazını batıl edecek bir durumu görmesi ve ona uyması telfike neden olur. İmamın vücudundan kan aktıktan sonra abdest almadan namaz kıldırması buna örnek olarak verilebilir.^[55]

Münib Efendi, Şürünbülâlî'nin Emir Padişaha yönelik getirmiş olduğu delillere ve itirazlara münazara kavramları ve usulüyle cevap verir. Münib Efendi, Emir Padişah'ın telfikin cevazıyla ilgili argümanlarında nefyeden konumunda olmadığını, bilakis onun ispat eden olduğunu ortaya koyar. Münib Efendiye göre "Zikir ehline sorun" ayeti mutlak surette amelin sıhhatinin kendisine bağlı olduğu bir müçtehide tabi olunmasını emretmektedir. Diğer bir ifadeyle Münib Efendi'nin yorumuna göre bu ayet mutlaklıdır. Emir Padişah bu ayeti ammînin amelinin kendisine tevakkuf ettiği bir müçtehide tabi olması şeklinde yorumlamıştır. Dolayısıyla Emir Padişah burada ispat eden konumundadır. Nefyeden ise bu ayetteki takyidi nefyetmedir. Bu yoruma göre Şürünbülâlî nefyedendir. Ayrıca nefyedenin delil getirmekle sorumlu olmaması Zahirilere göredir ve usul açısından bu görüş batıldır. Hâlbuki Hanefî usul âlimleri ve cumhura göre nefyedenin de delil getirmesi gerekir.^[56]

Münib Efendi münazara kavramları üzerinden Şürünbülâlî'yi tenkit etmeye devam eder. Şürünbülâlî'nin burada nefyedenle kast ettiği münazara usulündeki mân'îye tekbül ettiğine dair yapılan bir itiraza Münib Efendi cevap verir. Şürünbülâlî burada mân'î konumunda değildir. Şürünbülâlî telfikin batıl olduğunu iddia etmektedir. Dolayısıyla Şürünbülâlî burada şer'î bir hükmü iddia ettiği için delil getirmekle mükelleftir. Münib Efendi'nin yaptığı kurguya göre Emir Padişah zikir ehline sorulmasını emreden ayeti mutlak bir surette yorumlamış ve bu şekilde telfikin batıl olmadığını göstermiştir. Telfikin batıl olduğunu iddia edenler ise bu ayeti taklitte telfikin olmamasını şart koşarak takyid etmeye çalışmaktadırlar. Hâlbuki Hanefî mutlak-mukayyed bakış açısına göre bu ayete karşı bir nesih girişimidir. Burada ayeti nesih edebilecek mütevâtir ve meşhur derecesinde bir haber yoktur. Dolayısıyla Şürünbülâlî ayeti takyid ettiği için onun burada delil getirmesi lazımdır.^[57]

[55] Şürünbülâlî, *el-İkdü'l-ferîd li beyânir-râcihi mine'l-hilâf fi cevâzi't-taklîd*, 235.

[56] Münib Efendi, *el-Kavlü's-sedîd fi ahkâmi't-taklîd*, (Dâru'l-Kütübü'l-Kavmiyye, 1197), 10b.

[57] Münib Efendi, *el-Kavlü's-sedîd fi ahkâmi't-taklîd*, (Dâru'l-Kütübü'l-Kavmiyye, 1197), 11a-11b.

Münib Efendi Şürünbülâli'nin müzâraa ve namazda muhalif imama uyma konusuyla ilgili getirdiği delillere de cevap verir. Müçtehidin mukallid için birtakım şartlar koşması o konuda ya da meselede kendisine tabi olmayı istemesi haliyle ilgilidir. Yoksa müçtehidin koşmuş olduğu şartlar muhalif müçtehide tabi olduğu zaman yerine getirilmesi gereken şartlarla ilgili değildir.^[58]

Ayrıca Şürünbülâli'nin tettebbuu'r-ruhas kavramını teker teker birbirinden ayrı cüzi meseleler olarak yorumlaması ve birbiriyle irtibatlı olan bir ameli oluşturan cüzleri bunun dışında bırakması muhassis bir delilin olmadığı yerde yapılan bir tahsistir. Muhassis bir delilin olmadığı yerlerde yapılan tahsis ise geçerli değildir. Zira tettebbuu'r-ruhas ile kast edilen kişinin kendine kolay gelen hükümleri almasıdır. Bu ise birbiriyle irtibatlı olan meselelerde de geçerlidir. Abdestin farzları az olduğu için Ebû Hanife'yi taklid eden birisinin kanın abdesti bozmadığı hususunda Şâfiî mezhebini taklid etmesi tettebbuu'r-ruhas kavramının kapsamına dâhildir. Nitekim İbnü'l-Hümâm'ın ifadeleri bunu teyit etmektedir. Heytemî İbnü'l-Hümâm'ın ifadelerini bu bağlamda yorumlamış ve onun telfiki savunduğunu belirtmiştir.^[59]

3.5.2. Telfikin Butlanına Dair İcmâ Deliline Getirilen Eleştiriler

Telfike karşı kullanılan önemli delillerden biri de icmâ iddiasıdır. Telfike olumsuz bakan birçok âlim telfikin icmâyla batıl olduğunu ifade eder. Münib Efendi de telfike karşı kullanılan icmâ deliline risalesinde yer verir. O, bu konudaki icmânın kaynağını tespit ederek Hanefî usulcülerin icmânın nakliyle ilgili görüşlerinden hareketle konuyu ele alır. Münib Efendi telfike karşı kullanılan icmâ iddialarını kabul etmez. Zira Bâcûrî (ö. 1277/1860) bu konuda ihtilaf olduğunu aktarmıştır. Dolayısıyla onun bu konuda ihtilaf olduğunu aktarması telfikin butlanına dair argümanları geçersiz kılmaktadır.^[60]

Münib Efendi'nin ifade ettiğine göre telfikin batıl olduğuna dair icmâ iddialarının kaynağı İbnü'l-İmâd'dır. İbnü'l-İmâd Tevkîfî'l-hükkâm adlı eserinde telfikin icmâyla batıl olduğunu iddia etmiştir.^[61] Kasım b. Kutluboğa ona referans vererek bu konudaki icmâ delilini aktartmış ve telfike karşı çıkmıştır. Kutluboğa tarafından Hanefî mezhebine aktarılan İbnü'l-İmâd'ın konuya dair iddiası ve argümanı sonraki Hanefî müellifler arasında telfike karşı kullanılan bir delil haline gelmiştir. Nitekim 11./17. yy'da mezhepler arası intikal ve telfik konularına dair risale kaleme alan Şürünbülâli ve Pîrîzâde açıkça Kutluboğa'yı referans vererek telfike dair icmâ delilini kullanmışlardır. Münib Efendi bu literatür üzerinden konuyu inceler. O,

[58] Münib Efendi, *el-Kavlû's-sedîd fî ahkâmî't-taklîd*, (Dâru'l-Kütübü'l-Kavmiyye, 1197), 11b.

[59] Münib Efendi, *el-Kavlû's-sedîd fî ahkâmî't-taklîd*, (Dâru'l-Kütübü'l-Kavmiyye, 1197), 4b-5a.

[60] Münib Efendi, *el-Kavlû's-sedîd fî ahkâmî't-taklîd*, (Dâru'l-Kütübü'l-Kavmiyye, 1197), 11a.

[61] Ebû'l-Abbas Şehâbeddîn Ahmed b. İmâd b. Muhammed Akfehîsî, *Tevkîfî'l-hükkâm ala gavamizî'l-ahkâm*, thk. Nusayr Hıdır Süleyman eş-Şâfiî (Beirut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 434-436.

literatürde telif aleyhine kullanılan icmâ delilini Hanefî mezhebindeki icmânın nakledilmesiyle ilgili şartlar üzerinden ele alarak eleştirir. Onun buradaki amacı konuya dair icmâ iddialarının geçerli olmadığını ortaya koymaktır. Böylece telif aleyhine kullanılan önemli delillerden biri temelsiz kalacaktır. Hanefî mezhebinin usul eserlerinde icmânın nakledilmesi haberlerde olduğu gibi üçlü bir taksimat üzerinden ele alınır. Mütevâtir ve meşhur yolla rivâyet edilen haberler ilim ifade ederken âhâd tarikle rivâyet edilen haberler zan ifade ederler. Münib Efendi'nin belirttiğine göre Hanefî mezhebinde bazı usulcüler âhâd yolla rivâyet edilen haberin ameli gerektirmediği kanaatindedir. Ayrıca haber-i vâhidler usule muhalif işler reddedilmeleri lazımdır. Nitekim haber-i vâhid olarak aktarılan telifin icmâ ile batıl olduğuna dair bu görüş "Eğer bilmiyorsanız zikir ehline sorun" ayetine muhaliftir. Zira bu ayet amelin sahih olabilmesinin kendisine bağlı olduğu bir müçtehide uyulmasını emretme noktasında mutlaktır. Diğer bir ifadeyle bu ayet amelle ilgili hususlarda avâmın müçtehitlere uymasını emretmekte ve buna herhangi bir kayıt getirmemektedir. Hanefî mezhebine göre mutlak olan bir nassın takyid edilmesi nesih anlamına gelir. Kuran'ın ise haber-i vâhidle neshedilmesi caiz değildir. Ayrıca kat'i olan icmânın Kuran'ı neshetmesi konusunda da ihtilaf vardır. Münib Efendi kişinin taklid ettiği mesele dışındaki diğer meselelerde taklidin caiz olduğunun mutlak olarak ifade edildiğini belirtir ve bu konuda birçok esere baktığını vurgular. Diğer bir deyişle kişinin taklid ettiği mesele dışında diğer bir müçtehide uymasının caiz olduğu herhangi bir şartla kayıtlandırılmaksızın mutlak surette belirtilmiştir. Ayrıca burada icmânın varlığı kabul edilse bile bu icmâ tevatür ve meşhur seviyesine ulaşmamıştır. Bilakis birçok sika âlim bu konuda ihtilaf olduğunu vurgulamıştır. Dolayısıyla telifin memnu olduğuna dair icmâ iddiaları temelsizdir.^[62]

SONUÇ

Münib Efendi'nin taklid risalesi Hanefî risale edebiyatı içerisinde kendisini Şürünbülâlî'yi merkeze alarak konumlandırmıştır. Bunun sebebi diğer risale yazarlarına nispeten Şürünbülâlî'nin risalesinin mezheb içerisinde daha fazla teveccüh görmesi ile intikal, taklid ve telif konularında diğer eserlere nazaran kapsayıcı bir şekilde literatürü irdelemesidir. Münib Efendi klasik literatürdeki âlimlerin görüşünü irdelemekle birlikte çağdaşlarıyla ilgili muhatap kitlesine dair açık bir biçimde herhangi bir isim vermez. Bunun yerine örtük bir biçimde tartışmalara dâhil olmayı tercih eder.

Münib Efendi 11./17.-12./18. yılları arasında Hanefî mezhebi içerisinde telifke karşı güçlü bir muhalefete rağmen kaleme aldığı risalesinde bunu tenkide tabi tutarak telifin cevazını savunmuştur. O, 10./16. yüzyılda telifke olumlu bakan âlimlerin görüşlerini referans olarak verir. Bu bağlamda Emir Padişah'ın telifin cevazını ifade eden görüşünü Şürünbülâlî'ye karşı savunur. Bununla birlikte Münib Efendi,

[62] Münib Efendi, *el-Kavlü's-sedîd fi ahkâmî't-taklîd*, (Dâru'l-Kütübü'l-Kavmiyye, 1197), 11a.-11b.

telfikin cevazını savunan âlimlerin görüşlerini kayıtlandırır. Ona göre gerek mahkemede gerekse güncel hayatla ilgili meselelerde telfikin caiz olabilmesi telfike dayanarak elde edilen hükmün icmâya muhalif olmamasına bağlıdır. İcmâya muhalif olarak telfikle elde edilen hüküm geçerli değildir. Münib Efendi'nin telfiki icmâya muhalif olmaması ile kayıtlandırması telfike karşı olan âlimlerin temel argümanlarından biri olan sedd-i zerâi delilini işlevsiz hale getirir. Nitekim telfik-yargı ilişkisi bağlamında yaptığı kurgu ile Şâri'nin amaçlarıyla uyuşmayan hüлле, iki kız kardeşi bir nikâh altında cem etme gibi meselelere karşı çıkarak telfikin butlanına dair kullanılan delilleri ve örnekleri dışarıda bırakır.

Osmanlı merkezinde batılılaşmayla birlikte ortaya çıkan yeni problemlere fikhın vereceği cevaplar bağlamında farklı mezhepleri referans verme ve telfik konusu kanunlaştırma faaliyetlerinde gündeme gelmiştir. İlk başlarda intikal ve telfike sert bir muhalefet varken zamanla bunun yumuşadığı ve gerek kanunlaştırma gerekse iftâ faaliyetlerinde diğer mezheplerden yararlanma ve telfikin olabileceğine dair farklı yaklaşımlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Münib Efendinin risalesi bu bağlamda Osmanlı ilmiyesine mensub bir âlimin talebiyle yazılmış ve yargı ve iftâda telfikin olabileceğini ifade edilmiştir.

Mecelle ve onun tadili sürecinde yaşanan tartışmalarla Aile Hukuk Kararnamesinde diğer mezheplerden yararlanma hususuna dair yapılan birçok çalışma vardır. Ayrıca diğer mezhepler referans gösterilerek verilen fetvalar, kanunlaştırma faaliyetlerinde telfikin bir istidlal yöntemi olarak kullanılıp kullanılmayacağına dair ifade edilen görüşler ve bu konu hakkında gündeme gelen tartışmalar hala önemini korumaktadır. Bununla birlikte telfik bağlamında telif edilen kitap, risale ve makaleler hala çalışılmayı beklemekte ve bu metinlerin gerek kanunlaştırma faaliyetlerinde gerekse iftâ gibi diğer fikhî meseleleri temellendirmeye matuf olup olmadığına ilişkin sorular cevap beklemektedir. Dolayısıyla telfikle ilgili tartışmaların bağlamına oturtulması ve bütüncül bir yaklaşımın ortaya çıkabilmesi için 19. yy. ve 20. yy.'ın ilk çeyreğinde telif edilen eserlerin aynı şekilde kitaplar arasında değinilen görüşlerin tespit edilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akgündüz, Ahmet. 1920-1924 Yılları Arasında Yapılan Mecelle Ta'dilleri ve Mezheplerarası Mukayese Uygulaması. *Uluslararası Mecelle Sempozyumu Türkçe Tebliğleri Elektronik Kitabı* (PDF: Bursa, 2021), 25-84. <http://ktp.isam.org.tr/?url=makaleih/finrecords.php>
- Aynî, Ebû'l-Fazl Muhammed Fikhî el-Hanefî. *Risâletün fî edebî'l-müffî*. thk. Osman Şahin. İstanbul: İsam, 1439/2018.
- Aydın, M. Âkif. *Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2. Basım. 2017.
- Bağdâdî, Muhammed b. Abdullah eş-Şâfiî. *Risâletün fî't-taklîd. Nevâdiru's-Şâfiyyetü resâile mahtûtatün nadiratün fî'l-fikhî ve usûlihi*. thk. Asım Abdurabbihî Muhammed. Riyâd: Dâru'r-revâi, 1443/2022.
- Bânî, Muhammed Saîd b. Abdurrahman el-Huseynî. *Umdetu't-tahkîk fî't-taklîd ve't-telfîk*. talik: Hasan es-Semâhî. Beyrut: Dâru'l-kadîrî, ts.

- Cemel, Süleyman b. Ömer b. Mansur el-Uceylî el-Ezherî. *Futuhâtü'l-vehhâb bi'tevzihi şerhu Menhecü't-tullâb el-marûf bi Hâşiyetü'l*. 4 Cilt. Nâşir: Dâru'l-Fikr, ts.
- Emir Padîşah, Muhammed Emin b. Mahmûd Buhârî. *Teysirü't-tahrir şerhi ala kitâbi't-tahrir*, 2 Cilt. Kahire, Dâru's-Selâm, 1435/2014.
- Ergin, Burak. "Hanefî Mezhebinde Yeni Bir İstidlal Yöntemi: Mezheb İçi Telif", *İslam Tetkikleri Dergisi*. 12/2 (Eylül 2022), 669-695.
- Fekry, Ahmed Ibrahim. *Pragmatism In Islamic Law A Social and Intellectual History*. New York: Syracuse University Press, 2015.
- Fetâva'l-Hindiyye*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1310.
- Halîcî, Ahmed b. Ahmed b. İsmail el-Halvânî eş-Şâfiî el-Halvetî. *el-Vesem fi'l-veşem*. Mısır: Matbaatü'l-Yemeniyye, 1307.
- Hamevî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed el-Mekkî el-Hanefî. *ed-Dürrü'l-ferid fi beyâni hükmi't-taklîd*. thk. Abdullah Abdülaziz Helâl Kâhire: Dâru's-Salih, 1441/2019.
- Hazrecî, Ali b. Ebi Bekr b. el-Cemmâl. *Fethü'l-mecid bi-ahkâmi't-taklid*. thk. Abdulaziz b. Muhammed b. İbrahim el-Uveyd. Riyâd: Dâru'l-İbnü Cevzî, 1434.
- Heytemî, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed İbn Hacer. *el-Fetava'l-kübra'l-fikhîyye*. zabt ve tashih; Abdullatif Abdurrahman. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2018.
- Heytemî, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed İbn Hacer. *Tuḥfetü'l-muḥtâc bi-şerḥi'l-Minhâc mea Hâşiyeti İbn Kâsim el-Abbâdî*. nşr. Mustafa Muhammed. 7 Cilt. Mısır: Mektebetü't-ticariyye, 1357/1983.
- İbnü Emîru Hâc, Ebü Abdullah Şemseddin Muhammed b. Muhammed. *et-Taḫrîr ve't-taḫbîr*. 3 Cilt. Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1403/1983.
- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. İmâd b. Muhammed Akfehî. *Tevkîfü'l-hükkam ala gavamizi'l-ahkâm*. thk. Nusayr Hıdır Süleyman eş-Şâfiî. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2005.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâleddin Muhammed b. Abdülvahid b. Abdülhamid. *Şerhu fethül-kadir*. thk. eş-Şeyh Abdürrezzâk, Galib el-Mehdî 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2009.
- İbnü'ş-Şelebî, Ahmed b. Yunus b. Muhammed es-Suûdî. *Fetâvâ İbni'ş-Şelebî*. thk. İmâd b. Muhammed b. Nayif el-Cenâbî el-Kahtânî. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2018.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz ed-Dimaşkı. *Ukudü'd-dürriyye fi tenkihi'l-fetava'l-Hamidiyye*. 1 Cilt. Dâru'l-Marife, ts.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz ed-Dimaşkı. *Şerhu Ukudü resmi'l-müftî*. thk. Şenol Saylan. İstanbul: İsam Yayınları, 1442/2021.
- İbn Nüceym, Zeynüddin Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed Mısırî Hanefî. *Resailu İbn Nüceym el-iktisadiyye = er-Resailü'z-Zeyniyye fi mezhebi'l-Hanefiyye*, thk. Muhammed Ahmed es-Serrac. Ali Cum'a Muhammed. Kahire: Dâru's-Selâm, 1419-1420/1998-1999.
- Kasim bin Kutluboğa, Ebü'l-Adl Zeynüddin Kasim b. Kutluboğa b. Abdullah. *et-Tashih ve't-tercih ala muhtasari'l-kudûrî*. thk. Dayâ Yunus. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1435/2014.
- Kaya, Süleyman. "Osmanlı Tatbikatında Tek Mezhebe Bağlılık". *Uluslararası Rahmet ve Çatışma Bağlamında İslam Mezhepleri Sempozyumu Bildirileri*. ed. Halit Çalıç vd. Karaman: Karaman İslami İlimler Derneği, 2017.
- Karâfî, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. İdris b. Abdürrahim. *Şerhu Tenkihi'l-fusul*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1424/2004.
- Khanjanov, Şahin, *Memlûkler Dönemi Hanefîlerinde İctihad ve Taklid Tartışmaları*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Küçükıtyrakı, Ahmet Yasin. *Osmanlı aile hukuku: Gelenek ve modern arasında Hukuk-ı aile kararnameşi ve Sadreddin Efendi'nin eleştirileri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2017.
- Muhibbî, Muhammed Emin b. Fazlullah b. Muhibbillah ed-Dimaşkı. *Hulâsatü'l-eser fi a'yânî'l-karnî'l-hadî aşer* 1 Cilt. Beyrût: Dâru's-Sâdir, ts.
- Münîb Efendi, Muhammed b. Mahmud b. Mustafa b. Abdullah b. Hâşim. *el-Kavlû's-sedîd fi ahkâmi't-taklîd*. Kahire: Dâru'l-Kütübü'l-Kavmiyye, 1197, 1a-14b.
- Nesib Efendi. "Mecellenin İslahına Doğru". *Dârülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası* 4/1 (Eylül 1332), 404-425. http://isamveri.org/pdfosm/D02328/1332_1/1332_1_4/1332_1_4_NESIBS.pdf
- Nâblusî, Abdülganî b. İsmâil b. Abdilganî el-Hanefî. *Hulâsatü't-taḫkîk fi beyâni hükmi't-taklîd ve't-telifik*. thk. Ziyâü'l-Hakk Ebü Bekir Mustafa Cîra Kahire: Dâru'l-lhsân, 2016.
- Remlî, Şehabeddin Ahmed b. Ahmed b. Hamza. *Fetâva'r-Remlî*. 4 Cilt. Nâşir: Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.

- Remlî, Şemseddin Muhammed b. Ebû'l-Abbas Ahmed b. Hamza Şihâbeddin. *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1404/1984.
- Pîrîzâde, Burhânüddîn İbrâhîm b. Hüseyin b. Ahmed. *Keşf ve't-Tetkîk li-Şerhi Gâyeti't-Tahkîk fî Men'i't-Telfîk fî't-Taklîd*. "Pîrîzâde'nin el-Keşf ve't-Tetkîk li-Şerhi Gâyeti't-Tahkîk fî Men'i't-Telfîk fî't-Taklîd Adlı Eserinin Tahkîkli Neşri ve Tahlîli". thk. Hasan Özer. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 36 (Ekim 2020), 443-482. <http://www.islamhukuku.com/Sayilar.aspx>
- Rapoport, Yossef. "Legal diversity in the Age of taqlîd: The four chief qadîs under the Mamluks". *Islamic Law and Society* 10/2 (2003), 210-228.
- Sarıtaş, Sümeyye. "Hukûk-ı Âile Kararnâmesi'nde Yarım Asır Önce Mezhepler Arası Yaklaşımın Kanun Yapma Projesi: Cemiyet-i Fikhîyye". *Modernleşme Protestanlaşma ve Selefleşme: Modern İslam Düşüncesinde Nassın Araçsallaştırılması*. ed. Murteza Bedir vd. 291-301. İstanbul: İsar Yayınları, 2019.
- Seffârîni, Ebû'l-Avn Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Salim. *et-Tahkîk fî butlanî't-telfîk: nassu reddi ala fiyten li-ş-şeyh Mer'i el-Hanbelî*. nşr. Abdülazîz b. İbrâhîm. Riyad: Dâru's-Sumay'î, 1414/1998.
- Senhurî. *İçtihad, Taklîd ve Telfîk Üzerine Dört Risâle: İbn Teymiye, Abdullah b. Abdulazim, Şah Veliyyullah, Senhurî*. Hazırlayan: Hayreddin Karaman. İstanbul: Dergah Yayınları, 1982.
- Şürûnbülâlî, Ebû'l-İhlâs Hasen b. Ammâr b. Alî el-Vefâî el-Mısırî. *Mecmûu resâli'l-allâme eş-Şürûnbâlî = Tahkikatü'l-kudsiyye ve'n-nefehâtü'r-rahmaniyyetü'l-haseniyye fî mezhebi's-sadetî'l-Hanefiyye*. thk. Ahmed Fevvez el-Humeyyir, Tarık Muhammed Sîreni Muhammed Abdurrahman el-Hatib. 1 Cilt. İstanbul: Darü'l-Lübâb, 1438/2017.
- Tarsûsî, Ebû İshâk Necmüddîn İbrâhîm b. Alî b. Ahmed. *el-Fetava't-Tarsusiyye = Enfa'ü'l-vesail ila tahriri'l-mesail*. thk. Abdullah Nezir Ahmed Mizzi. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 2014.
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler: Din, Felsefe, Siyaset, Hukuk*. haz. Asım Cüneyd Köksal, Murat Kaya. İstanbul: Klasik Yayınları, 2013.
- Zirîkî, Hayreddin. *el-A'lâm*. 3 Cilt. Dârü'l-İlm li'l-Melâ'în, 15. Basım, 2002.
- Zuhaylî, Vehbe. *el-Fikhu'l-İslâm ve Edilletuhu*. 1. Cilt. Dimaşk: Daru'Fikr, ts.